

УДК 821.161-2-1.08
DOI 10.31654/2663-4902-2018-PP-4-26-29

Косінова О. М.

кандидат філологічних наук, викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін ВПНЗ "Новокаховський політехнічний інститут" Херсонської області

НА ПЕРЕХРЕСТІ ТЕКСТУ ТА ПІДТЕКСТУ

У статті розглядаються поняття тексту та підтексту. Відомо, що кожен текст є одночасно й інтертекстом: інші тексти присутні в ньому на різних рівнях, створюючи нову тканину, зіткану зі старих цитат. Відсилання автора до попереднього тексту може відбуватися трьома основними шляхами: цитати, алюзії, ремінісценції. У такому разі вони утворюють додатковий змістовий пласт та стають одним із засобів створення підтексту.

У статті акцентується увага на роботі, яку виконує читач, працюючи над текстом: осмислює тему та задум автора, вивчає вчинки героїв, події, оцінює їх, визначає своє ставлення до них, переживає разом з автором. У свою чергу читець живе у підтексті, який змушує його діяти. Слухач у живому слові відкриває для себе величезне багатство думок, почуттів, які несе текст, але часто залишаються непізнаними. Це можливо лише за умови, коли виконавець розуміє свій підтекст.

Можна стверджувати, що мистецтво живого слова здатне здійснювати виховні функції: формувати світоглядні позиції, відповідні естетичні ідеали. Використання у роботі гуртка літературних творів дає творчий поштовх думкам, почуттям, вчинкам учнів. Адже ще В. Сухомлинський наголошував, що слово в руках викладача такий же могутній засіб, як і інструмент в руках музиканта, пензлик в руках художника. Без живого слова немає школи, педагогіки. "Слово" педагог називав містком, через який наука виховання переходить у майстерність. Для того щоб краще володіти цим мистецтвом, потрібно розуміти сутність слова, тексту та підтексту.

Ключові слова: слово, текст, підтекст, інтертекст, мистецтво живого слова.

Світоглядна позиція Теренція (II ст. до н. е). "Ніщо не було сказане, що не було б сказане раніше" [3, с. 244] – відома вже давно. Відоме і твердження, згідно з яким "світ – це відкрита книга", воно здавна підсилювало думку про те, що "людське життя є не чим іншим, як тлумаченням тлумачень, реакціями на реакції, запитуванням і вслуханням у відповіді – безконечним процесом, який сьогодні називаємо семіозисом (чи семіозою, від грец. Semeion – знак і sis – дія)" [3, с. 244]. Метафоричне уявлення про текст як світ і світ як текст знаходимо у Старому Заповіті, де Мойсей, засмучений втраченою моральністю свого народу, звернувся до Бога: "... витри мене з книги Своєї, яку Ти написав", на що Господь відповідає: "Хто згрішив Мені, того витру із книги Своєї" [3, с. 244].

Давнім є також явище **інтертекстуальності**, хоча саме поняття **інтертекстуальності** з'явилося лише в добу постмодернізму. У 1973 році Р. Барт запропонував поняття **інтертексту**: "Кожен текст є одночасно й інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш упізнаваних формах: тексти попередньої культури і тексти культури сучасної. Кожен текст – це нова тканина, зіткана зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагментів соціальних ідіом і так далі – всі вони поглинуті текстом і перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту і довкола нього існує мова. Як необхідну передумову для будь-якого тексту, інтертекстуальність не можна зводити до проблеми джерел і впливів; вона становить загальніше поле анонімних формул, походження яких рідко можна з'ясувати, позасвідомих або автоматичних цитат без лапок" [3, с. 246].

Мішель Ріффатер означив інтертекстуальність як "зв'язки, які читач виявляє між читаним твором та іншими творами, що передували йому або з'явилися пізніше" [3, с. 248] (на думку постмодерних дослідників, в інтертексті головна роль належала читачу).

За визначенням М. Бахтіна, доцільно говорити про загальні принципи інтексту (тексту в тексті), напр. "пов'язавши проблему контакту між двома текстами з проблемами аналізу перекладацької діяльності" [5, с. 40], він стверджував, що "... на основі цих же принципів може бути описаний і інтерсеміотичний переклад" [5, с. 43]. Дослідник запропонував розмежувати такі типи інтекстів: "точний переклад – цитата, центон, аплікація; формальний (макростилістичний) переклад – пастиш, буріме; цитатний переклад – перифраза, глоса; мовленнєвий (мікростилістичний) переклад – ремінісценція, стилізація; описовий переклад – парафраза; тематичний переклад – антономазія, адаптація, іррадіація; вільний переклад – алюзія; експресивний переклад – бурлеск, травесті, кеннінг" [5, с. 43]. Автор виділяв такі аспекти вивчення інтексту в тексті: генетичний, семантико-прагматичний та синтаксичний.

Як відомо, на основі теорій М. Бахтіна Ю. Крістева розробила поняття інтертекстуальності, трактування якого, через те, що воно передбачає лише взаємодію та взаємозапозичення між художніми текстами, І. Льїн називає формалістичним. Щодо цього Р. Барт, М. Фуко, Ж. Дерріда займали іншу позицію, вони в певному сенсі проголосили інтертекстуальність (точніше, цитатність, у тому числі цитатність міжмистецьку) єдиним творчим методом і світоглядною основою, і саме цим розмили межі можливого походження цитувань як породжень даного тексту. Хоча ще М. Бахтін вважав: "Якщо розуміти текст широко, як будь-який пов'язаний знаковий комплекс, то й мистецтвознавство (музикознавство, теорія й історія образотворчого мистецтва) має справу з текстом" [2, с. 416]. Відтак він не наполягав на взаємній непроникності цих комплексів під час творення тексту.

Критик Михайло Рудницький зіставлення літературних явищ часто перетворював на "бароково щедрий потік міжтекстуальних асоціацій, ремінісценцій" [3, с. 245]. Трьома основними шляхами відсилання автора до попереднього тексту, на думку сучасних дослідників, є цитати, алюзії, "де автор свідомо натякає на сюжет, образ чи історичну подію, часто не завжди дослівно передаючи попереднє літературне джерело; ремінісценції, де автор нагадує читачеві про більш ранні літературні факти та їх тестові компоненти" [7, с. 12]. Отже, саме ці шляхи стають **одним із засобів створення підтексту**.

Л. Виготський ввів в науку поняття підтексту (автором якого був К. Станіславський). На думку Л. Виготського, саме з підтексту, а не з контексту (контекст – над-, за-, метатекст) виводиться зміст. К. Станіславський розкривав поняття підтексту як "внутрішньо відчуте життя людського духу, яке безперервно тече під словами тексту, весь час виправдовуючи та оживлюючи їх" [4, с. 44] та трактував підтекст як вказівку на мотив вчинку.

Використання у роботі шкільного літературного гуртка класичних творів дає творчий поштовх думкам, почуттям, вчинкам учнів. Адже без мистецтва живого слова немає справжньої школи, педагогіки. У роботі читця визначення підтексту є надзвичайно важливим та складним процесом. Напр., підтекст вірша П. Тичини "Гаї шумлять" – передати радість. Як це пояснити учням? Тут можна розповісти про те, що кожна поезія збірки "Сонячні кларнети" (куди входить і цей вірш) має своє емоційне навантаження. Вірші "Гаї шумлять...", "Цвіт в моєму серці...", "Не дивися так привітно..." виражають радісну мить замилювання гармонією в навколишньому світі, спогляданням якої захоплювався і сам поет-музикант. Щоб читець зміг передати радість життя слухачам, щоб вони "зажили думками, образами виконавця, пройнялися його почуттями, слід вдивлятися, вслухатися в життя природи..." [4, с. 45].

Якщо з учнями гуртка взяти в роботу твір "Скорбна Мати" П. Тичини, то увагу читців треба звернути на те, що підтекст твору – відображення трагічної крутянської події. Зокрема, у другій частині поеми учні Ісусові на шляху зустрічають Марію: "Возрадуйся, Маріє! Шукаємо Ісуса". Зрозуміло, що рядок є алюзією на всім відому євангельську подію. Інтонація повинна прозвучати радісно, піднесено, щоб озвучити

надію учнів побачити свого Учителя живим. Але Марія відповідає: "Агей вам там покажуть хоч тінь його розп'яту", які також є алюзією на євангельську подію. Цей підтекст потрібно інтерпретувати трагічно: не залишилося надії на добро (інтонація зміниться відповідно). Водночас при ознайомленні учнів із цим твором слід зауважити, що "Скорбна Мати" – це також алюзія до творів світових композиторів, які в основу своїх шедеврів теж закладали мотив скорботної Богородиці, поема прочитується як музичний твір і за структурою, і за формою, і за ритмомелодикою. Згадані рядки, крім усього, підтверджують глибоке розуміння євангельських істин у їх автора. У творі Тичини "Скорбна Мати" наявні риси самостійного музичного жанру *Stabat Mater* (середньовічної католицької секвенції), аналоги якого можна знайти у творчості різних композиторів, представників бароко (Дж. Перголезі), класицизму (Й. Гайдн) та романтизму (Дж. Россіні) та ін.

Роботу з читцями над баладою "Рибка" А. Міцкевича можна проводити у зіставленні з твором "Русалка" Т. Шевченка (схожі теми-ремінісценції по-різному звучать у творах багатьох письменників – "Русалка" О. Пушкіна, "Травнева ніч, або Утоплена" М. Гоголя, "Русалки" М. Маркевича та ін.). У "Рибці" А. Міцкевич, оспівуючи сумну долю зрадженої багатим паном дівчини, акцентує увагу на її мужності: перетворившись на русалку, вона не вбиває дитя, а продовжує боротьбу за своє та його життя. У баладі Т. Шевченка дівчина топить свою дитину і продовжує жити з паном. У А. Міцкевича Крися, дізнавшись про зраду та одруження пана-кривдника з іншою, жорстоко йому мстить. У "Русалці" Т. Шевченка дівчина виходить прогулятися ввечері на берег, де її підстерігають дніпрові русалки та мстяться за свою подругу. Твір Міцкевича співчуває долі скривдженої паном героїні, твір Шевченка засуджує вчинок дівчини, яка занапастила життя своєї дитини.

Таким чином, підтекст читця повинен базуватися "на конкретному словесному матеріалі, на конкретних характерах, подіях, почуттях, які пропонує нам автор, і навіть на конкретній авторській меті" [4, с. 45]. Звернення до засобів творення підтексту (цитат, алюзій, ремінісценцій) дозволить глибше зрозуміти та відчути сутність твору. Оскільки від того, чи правильно поданий підтекст твору читцем, "залежить успіх його впливу на слухача, а іноді життя твору взагалі" [4, с. 45].

Ще В. Сухомлинський наголошував, що слово в руках викладача такий же могутній засіб, як інструмент в руках музиканта, пензлик в руках художника. "Слово" педагог називав містком, через який наука виховання переходить у майстерність. Для того щоб краще володіти мистецтвом живого слова та передавати це вміння учням, дуже важливо розуміти сутність слова, а також тексту та підтексту.

Література

1. Барт Р. Від твору до тексту. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів, 2002. С. 493.
2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет. Москва: Худ. лит., 1975. 502 с.
3. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: підруч. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 430 с.
4. Капська А. Мистецтво живого слова. *Метод. реком. для керівників шкільного гуртка худ. слова.* Київ: Освіта, 1993. 52 с.
5. Тороп П. Проблема интекста. *Труды по знаковым системам. XIV. Учен. зап. ТГУ / Тартуский гос. ун-т. Тарту, 1981. Вып. 567. С. 39–44.*
6. Фатеева Н. Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе *Известия АН. Сер. лит. и языка.* 1997. Т. 56, № 5. С. 12–21.
7. Фока М. Интертекстуальність як спосіб формування підтексту. URL: http://humanities.stateandregions.zp.ua/archive/2_2017/4.pdf

References

1. Bart R. Vid tvoruu do tekstu/ *Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* Lviv, 2002. S. 493.
2. Bakhtin M. Voprosy literatury i estetiki: issledovaniia raznykh let. Moskva: Khud. lit., 1975. 502 s.
3. Budnyi V., Ilnytskyi M. Porivnialne literaturoznavstvo: pidruch. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2008. 430 s.

4. Kapska A. *Mystetstvo zhyvoho slova. Met. rek. dlia kerivnykiv shkilnoho hurtka khud. slova*. Kyiv: Osvita, 1993. 52 s.
  5. Torop P. Problema inteksta. *Trudy po znakovym sistemam. XIV. Uchen. zap. THU. Vyp. 567 / Tartuskiyhos. un-t. Tartu, 1981. S. 39–44.*
  6. Fateeva N. Intertekstualnost i ee funktsii v khudozhestvennom diskurse. *Izv. AN. Ser. lit. lyazyka*. 1997. T. 56, № 5. S. 12–21.
  7. Foka M. Intertekstualnist yak sposib formuvannia pidtekstu. URL: http://humanities.stateandregions.zp.ua/archive/2_2017/4.pdf
-

Косинова О. Н.

кандидат филологических наук, преподаватель кафедры общественно-гуманитарных дисциплин, ЧВУЗ "Новокаховский политехнический институт"

На перекрестке текста и подтекста

В статье рассматриваются понятия текста и подтекста. Известно, что каждый текст является одновременно и интертекстом: другие тексты присутствуют в нём на разных уровнях, создавая новую ткань, созданную из старых цитат. В статье акцентируется внимание на той работе, которую выполняет читатель, работая над текстом: осмысливает тему и замысел автора, изучает поступки героев, события, оценивает их, определяет своё отношение к ним, переживает вместе с автором. В свою очередь чтец живёт в подтексте, который заставляет его действовать. Можно утверждать, что искусство живого слова способно осуществлять воспитательные функции: формировать мировоззрение, определённые эстетические идеалы. Для того чтобы лучше владеть этим искусством, нужно осознавать суть слова, текста и подтекста.

Ключевые слова: слово, текст, подтекст, интертекст, искусство живого слова.

Kosinova O. M.

Candidate of Philological Sciences (PhD), Lecturer, Department of Humanities, Private High Educational Establishment Nova Kakhovka Polytechnic Institute

Intersecting the Text and the Subtext

The article deals with the concepts of the text and the subtext. It is known that each text is simultaneously an intertext. It means other texts are present in it at different levels, creating a new fabric made from old citations. Author's sending to the previous text can occur in three main ways: citations, allusions, reminiscences. In this case, they for man additional content layer and become one of the means of a subtext creating.

Attention is focused on the work that there underperforms working on the text: he understands the subject and the author's intention, studies the actions of the heroes, events, evaluates them, determines their attitude to them, experiences with the author. In turn, the reader lives in the subtext, which makes him to act. The listener reveals a huge wealth of thought sin a living word, feelings that carry the text, but of ten remain unidentified. This is possible only if the performer understands his subtext.

It can be argued that the art of living words can perform educational functions: to form world view positions, relevant esthetic ideals. Using literary works for leading Literature Clubgives a creative impetus to thoughts, feelings, and deeds of students. After all, V. Sukhomlinsky stressed that the word in teacher's hands is a powerful tool like an instrument in musician's hands or a brush in artist's hands. Without a living word there is no school, pedagogy. "The word" was called the bridge by the teacher, through which the science of education becomes a skill. In order to master this art better, one needs to understand the essence of the word, the text and the subtext.

Key words: word, text, subtext, intertext, the art of living word.